

*Рожкова І. Г.,**старший викладач кафедри грецької філології та перекладу
Маріупольського державного університету*

ГРЕЦЬКІ АНТИЧНІ МОТИВИ В ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА ЇХ ТЛУМАЧЕННЯ З ПОГЛЯДУ НЕОЕЛЛІНІСТИКИ

Анотація. Статтю присвячено опису відбиття грецьких мотивів, зокрема античних мотивів, традиційних символів Стародавньої Греції, у творчості Т. Шевченка та їх тлумаченню з поглядів сучасних неоелліністів України та Греції. Розглянуто загальні тенденції прояву античних мотивів в українській літературі з огляду на тісні плідні історичні зв'язки протягом століть культури українського народу з грецькою культурою. З'ясовано, що саме з античності в українську ментальність досить органічно і природньо ввійшов принцип «калокагатії», тобто грецького ідеалу, гармонійного поєднання фізичних і моральних чеснот. Творчість національного поета України Т. Шевченка становить яскравий приклад проявів античних традицій, класичних символів та ідеалів філософії, міфології та літератури Давньої Греції. Твори Т. Шевченка наповнені поетикою античних міфів, біблійною символікою, апокаліптичними видіннями, різними асоціаціями, пов'язаними з міфологіями та символікою античного світу. У статті наголошено на тому, що питання античних впливів на творчість Т. Шевченка неодноразово порушувалось у дослідженнях сучасних та більш ранніх літературознавців. Проаналізовано суттєві зв'язки творів Т. Шевченка з традицією античності, особливості трансформації античних образів та стилістичних проявів античного топосу у його поезії на основі відповідних наявних.

Стаття становить спробу систематизувати наявні дослідження сучасних неоелліністів України та Греції з тематики творчості Т. Шевченка та їх інтерпретації новогрецькою мовою. Письменники та поети сучасної Греції – нащадки славетного Гомера – надають високу оцінку творчості поета Т. Шевченка, про що свідчать їх численні спроби дослідження творчості українського генія, а також ціла низка перекладів на новогрецьку за участю та сприянням українських неелліністів. Особливий акцент зроблено на твердженні, що грецька література, історія, міфологія для Т. Шевченка була засобом поповнення словникового складу рідної мови та життєдайним джерелом збагачення образно-виражальної палітри мистецької творчості.

Ключові слова: античний топос, національна література, літературне джерело, античність, Давня Греція, неоелліністика.

Постановка проблеми. Культура та історія існують і пізнаються не тільки на рівні фактів і причинно-наслідкових зв'язків, але й на образно-символічному рівні, який забезпечує чітке розуміння людиною конкретного історичного або культурного періоду. Варто відзначити, що, як правило, в національних літературах спостерігається патріотичне сприйняття класичних канонів. В літературних творах відбито досконалість і повчальність античних зразків, наповнених людським змістом і наближених до повсякденного життя.

Протягом майже двох тисячоліть антична спадщина є важливою складовою частиною античної культури. У культурі

України вона не становить її основу, але проявляється в окремі періоди духовного розвитку країни. Творчість національного поета України Т. Шевченка – яскравий приклад проявів античних традицій, символів та ідеалів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання античних впливів на творчість Т. Шевченка неодноразово порушувалось у дослідженнях сучасних та більш ранніх літературознавців. Окремі її аспекти опрацьовували вітчизняні літератори І. Франко, О. Білецький, С. Савченко, В. Чубач, Є. Маланюк, П. Приходько, В. Яніш, М. Ласло-Куцюк, Ю. Микитенко, М. Шах-Майстренко. З погляду сучасної неоелліністики тему античного топосу, грецизмів у творчості Т. Шевченка, перекладів на новогрецьку мову досліджували Т. Чернишова, О. Пономарів, Н. Клименко, А. Савенко, відомі грецькі літератори та автори перекладів творів поета на новогрецьку мову Я. Рицос та Е. Алексіу.

Метою статті є встановлення причин звернення літераторів до ідейно-художньої спадщини античної епохи у діахронії, зокрема аналіз суттєвих зв'язків творів Т. Шевченка з традицією античності, виявлення сенсу та особливостей трансформації античних образів та стилістичних проявів античного топосу у його поезії, систематизація наявних досліджень сучасних неоелліністів України та Греції з тематики творчості Т. Шевченка та її інтерпретації новогрецькою мовою.

Виклад основного матеріалу. Українська культура визрівала на берегах знаменитого Борисфену, вздовж якого проходив перший світовий торговельний шлях «із Варяг у Греки», та увійшла у світовий контекст як культура землеробська, трудова, водночас пісенна, мистецька та духовна.

Протягом століть культура українського народу існувала у тісному взаємозв'язку з грецькою культурою, починаючи з періоду княжої доби Київської Русі, часів візантійської християнської літератури, далі у періоді Ренесансу та Бароко, коли на українських теренах почали формуватися відомі історичні братства.

Україна періоду Київської Русі рецепіювала античну культуру прямо й опосередковано. Відомо, що окремі твори Аристотеля вивчали книжники і цитували у своїх творах, але головний шлях склали візантійська агіографія, апокрифи, науково-природничі твори, дидактична література, збірники афоризмів тощо. Особливо популярним був збірник афоризмів, порад та коротких оповідань «Бджола», перекладений наприкінці XII ст. з грецької, де, крім цитат із Біблії, візантійських авторів, містяться цитати, посилення, так звані мудрості античних письменників і філософів. Особливе значення мали послання «отців церкви» (патристик Василія Кесарійського, Івана Золотоустого, Івана Дамаскина, Григорія Назіанзина), які не лише формували візантійську християнську літературу, але

й творили нові жанри, зокрема полемічну промову, теологічний трактат, плумачення на Біблію (ексегезу), проповідь, похвальне слово (панегірик) [1].

Наступний історичний період української культури пов'язаний із виникненням та функціонуванням братств. Зазначимо, що братські школи були середніми, але запроваджували вивчення філософії, отже, намагалися вийти за рамки закладів середньої освіти і ставали перехідним етапом до навчального закладу вищого типу. У вивченні мов братські школи, як правило, пройшли дві стадії, а саме грекослов'янську, а потім латино-польську. На першому місці завжди стояло вивчення слов'янської мови, на другому місці – вивчення грецької мови, оскільки вона давала змогу засвоювати на високому рівні античну наукову літературу. Викладання грецької мови та основ античної культури робило її важливим освітнім центром для всіх країн, де панувала православна церква і культивувалася грецька мова [2, с. 13–14].

У цей час, період Ренесансу та Бароко, античність поширювалася в Україні переважно як західноєвропейський варіант через латинську поезію, прозу, релігійні, філософські, поетичні, риторичні трактати. У XV–XVII ст. багато українців навчалися і викладали в університетах Західної Європи [1]. У цьому контексті підкреслимо, що упродовж століть українська та грецька культури не тільки «приглядалися» одна до іншої, але й обмінювалися надбаннями, поважали й підтримували між собою розгалужені торговельні, виробничі й політичні відносини. Обидві культури виростали й мужніли, єднаючись героїчним подихом Прометея, мужністю та хоробрістю відомого Геракла, красою Афродіти, мудрістю Афіни та давньогрецьких філософів, глибокою духовністю найбільш поширеної світової релігії, а саме християнської. У цьому контексті наголосимо на тому, що саме з античності в українську ментальність досить органічно і природно ввійшов принцип «калокагатії», тобто грецького ідеалу, гармонійного поєднання фізичних і моральних чеснот (з гр. *καλός* – «прекрасний») (частіше про зовнішню красу, але також і про внутрішню), *ἀγαθός* – «хороший» в сенсі «добрий, шляхетний, порядний»).

На межі XVIII–XIX ст. подальший розвиток європейської літератури, становлення української культури та літератури в її контексті відбуваються під знаком максимального зближення з античністю, із загальними тенденціями класичного літературознавчого процесу, який своїм корінням сягає часів античного світу. Відомо, що Гомер був першим із поетів, хто допоміг представити істину безпосереднього поетичного слова. На межі століть культурний рух відображає в перевернутому вигляді культурний розвиток античності: це рух від пізнішого до більш раннього, від традиційного способу проявів античності до самого її змісту. Слід відзначити надзвичайне поглиблення образу античності, водночас самовичерпаності античності, адже система міфориторичного слова гарантувала пряму спадкоємність культурних форм, а звернення до архаїки стало аналітичним усвідомленням і самопізнанням античної традиції [3].

На думку дослідника античної культури та її проявів у сучасному культурному світі О. Михайлова, під час аналізу літературного здобутку сучасної літератури слід використовувати поняття «жива античність», яка, за визначенням дослідника, має свою зовнішню й внутрішню характеристику, а саме «бути «живою» означає так чи інакше бути присутньою в історії

і не приходити в історію ззовні у вигляді своєї реставрації або реконструкції, а вже знаходитися в ній». Античність, на думку вченого, реально присутня в культурному процесі у вигляді риторики, але не у вузькому значенні як «техніка красномовства», а в широкому – як слово, яке є носієм усіх важливих дефініцій і змістових характеристик античної культурної традиції, тобто як міфориторична. Це складає внутрішню характеристику поняття «жива античність», тоді як її зовнішньою характеристикою виступають різні форми інтертекстуальності, зокрема переклади, запозичення та інтерпретація античних міфологічних і літературних сюжетів, мотивів [4, с. 165–169].

Беручи до уваги давні та плідні традиції античності в українській культурі, глибоке засвоєння античного топосу (давньогр. *τόπος* – букв. «місце»; перен. «тема», «аргумент»), у класичній риторичі – аргумент, загальнозначуще твердження або тема («загальне місце»)) у творчості Тараса Шевченка як митця доби Романтизму досить логічне та закономірно наявне. Форми й теми античної Греції, досконалі художні та естетичні техніки архаїчних авторів стали для поета та художника Т. Шевченка, а надалі – пророка і духовного батька українства – зразком гармонійної і досконалої епохи, в якій відкривалися історична перспектива, рух до ідеалів, що певною мірою означало повернення зі світу хаосу, руїни, кріпосного рабства та неволі у світ класичної культури, гармонійного розвитку та усталених цінностей. В Давній Греції мистецтво вперше усвідомило себе мистецтвом. Об'єктивною основою прекрасного, відповідно до загальних ознак античної культури, є стрункість, порядок, гармонія частин, закономірність як космосу, так і самої людини і суспільства.

Твори Т. Шевченка переповнені надзвичайними образами, які прийшли з різних культур. Вони пройняті поетикою античних міфів, біблійною символікою, апокаліптичними видіннями (сприйняття революції і громадянської війни), асоціаціями, пов'язаними з міфологіями та символікою. За визначенням багатьох дослідників прояву античного топосу у творах Т. Шевченка, античність набуває великого значення у творчості поета та несе відповідну значущість для всієї української національної літератури та культури загалом. У своїй повісті «Художник» (1856 р.) вустами свого персонажа митець лаконічно, але дуже виразно висловлює персональне ставлення до античності: «я зовсім зрозумів, як необхідно вивчення антиків і взагалі життя і мистецтва давніх греків (досл. «я совершенно понял, как необходимо изучение антиков и вообще жизни и искусства древних греков»)). Мабуть, саме тому твердження Ю. Микитиенка [1] про те, що ці слова стали внутрішнім маніфестом Шевченка, актуальне та заслуговує на те, щоб його досліджували та аналізували, що ми спробуємо довести нашим дослідженням.

Найдавнішими відомими літературними джерелами античної епохи є два епоси, а саме «Іліада» та «Одіссея» Гомера (8 ст. до н. е.). Поетичні твори Гесіода (8 ст. до н. е.) «Теогонія» та «Твори та дні», що посилаються на давньогрецьку концепцію, також вважаються цінним джерелом інформації. Різні міфи збереглися також із гомерівських гімнів, уривків з поезій епічного циклу, ліричних віршів, трагедійних творів V ст. до н. е., з творів учених та поетів елліністичного періоду та текстів письменників римських часів, таких як Плутарх і Павсаний. Елементи античності, зокрема класичної грецької міфології, літературно використовуються впродовж віків світовою

літературою через адаптації, що задовольняють літературні потреби. У міфології Давньої Греції багато навчальних цілей, таких як ознайомлення з ранньою історією людства, історичними та соціальними позиціями, фундаментальними істинами стосовно життя людства, нескінченною турботою про початок людства, естетичним задоволенням через міфи, навчання через проєкцію шаблонів, алегорія міфів, що забезпечує позачасову природу давньогрецької міфології. Поєднання цих та багатьох інших факторів, на наш погляд, доводить використання античних елементів, зокрема міфологічних, в літературі. Міф не відсутній у жодному історичному періоді і був присутній незалежно від уявлень та ідеологій. Фактом є те, що наявність міфології в її літературній формі завжди приймається із захопленням. На сучасному етапі розвитку літератури міфологія все ще є полюсом нахнення та творчості не тільки в дитячій літературі, але й у цілому діапазоні мовлення [5].

У сприйнятті античних творів у пізніші епохи закладено поняття класики та викристалізовано її сутнісні характеристики. Твори давньогрецької та римської літератури як класичні втілюють уявлення про гармонійну цілісність; наділені масштабністю; їх вважають зразковими і, як наслідок, сприймають як певний орієнтир на певних етапах розвитку кожної національної літератури, тобто пізнають ззовні, з відстані часу та досвіду іншої епохи [6, с. 83–87].

Інтенсивне застосування елементів античності спостерігається практично протягом усього творчого шляху Т. Шевченка. Початкові відомості про античність поет здобув, коли знайомився з перекладами – популярними виданнями про Стародавню Грецію [7]. Він використовує багато давньогрецьких міфологічних та античних елементів. Спосіб, яким він посилається на ці елементи, є унікальним і приймає різні форми для того, щоби поет наділив свою поезію чимось семантично важливим та вищим. Так, наприклад, у його «Щоденнику» та «Художнику» античний топос виконує риторичну або белетристичну функцію найчастіше у формі міфологічної метонімії: Зевс – сила, Сатурн – час, Геба, як і сирени – прекрасна жінка, Клеопатра, Венера, Аврора – ранішня зоря, Філемон і Бавкіда – гармонійна подружня пара, Кастор і Поллукс – вірні друзі-побратими, Орфей – вправний музикант, Бахус – п'яниця, Лукулл – ненажера тощо. Античність фігурує тут у формі різних мовних зворотів, алегорій, персоніфікацій, порівнянь, метонімії [1].

В поезії і прозі письменника інтенсивно живаються імена античних філософів і майстрів слова (Сократа, Геракліта, Демосфена), поетів і мислителів (Гомера, Есхіла, Вергілія, Овідія, Горація, Езопа, Федра), митців (Фідія), імператорів (Октавіана Августа, Нерона, Декія), а в багатьох малярських творах відображено сюжети античної міфології та історії, які демонструють блискуче знання античної класики.

Античність вгадується в багатьох проявах виразного шевченківського слова, а саме у віршах і статтях, в акварелях, інколи у зовнішності і в поведінці, а головне, в самому дусі поета, в його світосприйнятті, що свідчить про те, що найвідоміший у світі український поет ввібрав у себе філософію античних поетів і вчених.

Одним із найсильніших образів Т. Шевченка є Прометей з його поеми «Кавказ». Класичний образ античності – символ свободи, боротьби за краще життя, який не міг залишити байдужим того, хто усе своє життя присвятив боротьбі за

національні ідеали, хто символізує сміливість та впевненість у боротьбі з відвертими та прихованими ворогами українців. Вогонь, подарований титаном, полегшив життя первісним людям, а Прометей за це отримав пекельні муки. Ця давня легенда живе у віках, надихає, мотивує тих, хто відстоює свободу. Кожен народ хоче мати свого Прометея. Ніякий тиран не зміг погасити вогонь боротьби за свободу і кращу долю. Розум Прометея, сила духу, альтруїзм і мужнє страждання заради їхнього щастя завжди будуть хвилювати майбутні покоління. Прометей Т. Шевченка – міфічний образ Стародавньої Еллади – символічний образ нескореного українського народу, символ народної сили, що не вмирає. Сам поет також протягом життя розділяє долю Прометея.

Аналізуючи твір Т. Шевченка «Сон», дослідники його творчості звертають увагу на потужну креативну енергію, яка передається через античні образи і мотиви потойбічного у цій комедії. Паралельно з цією тезою назвемо твори Т. Шевченка, які тісно пов'язані з мотивами творів героїчного поета 7 ст. до н. е. Гесіода, такі як «Царі», «І виріс я на чужині». Антична література ніколи не відривалась від народних, фольклорних джерел. Основу давньогрецького мистецтва складала міфологія в її найвищому антропоморфному варіанті [8, с. 61]. Давньогрецька міфологія, героїчний епос, драми давньогрецьких трагіків Есхіла, Софокла, Еврипіда разом із фольклорними елементами не залишили байдужим Т. Шевченка, думки та помисли якого були разом з українським народом.

Видатний український мовознавець, неоеллініст, автор перекладів творів Т. Шевченка на новогрецьку, професор О. Пономарів наголошував на тому, що грецька література, історія, міфологія для Тараса Шевченка, як і для представника кожного письменства, передусім європейського, була засобом поповнення словникового складу рідної мови та життєдайним джерелом збагачення образно-виразальної палітри мистецької творчості. В цьому можна переконалися, якщо навести лише деякі приклади використання грецизмів (загальних і власних назв) у багатьох творах Т. Шевченка: *Алкід, Амфітріон, Аполлон, Феб, Борей, Гіменей, Лета, Орфей, Терпсихора, Харон, амфора, архістратиг, гетера, дріада, містерія, неофіт, оргія, синкліт, титан* [9].

В контексті дослідження вважаємо за доцільне наголосити на зв'язку сучасної елліністики з аналізом творчості Т. Шевченка, зокрема перекладами його творів, що, на наш погляд, становить логічне продовження перехрещення творчості Т. Шевченка з античними мотивами Стародавньої Греції. Н. Клименко [10] у своїх наукових працях, пов'язаних із дослідженням перекладів творів поета на новогрецьку, підкреслювала, що час найбільш активного ознайомлення читачів Греції з творчістю Т. Шевченка припадає на 50-ті рр. ХХ ст. До цього процесу були залучені талановиті письменники Греції. У 1956 р. в колишньому Радянському Союзі перебував видатний грецький поет, лауреат Міжнародної премії миру Яніс Ріцос (1909–1990 рр.). [10] Знайомство Тараса Шевченка з грецькою громадськістю здійснюється завдяки діяльності письменника Нікоса Казантакіса, поета Янніса Ріцоса, письменниці Еллі Алексіу та інших відомих і видатних діячів культури й мистецтва Греції. Називаючи Т. Шевченка «великим пророком», Еллі Алексіу писала: «Дивлюсь на Шевченка очима гречанки і бачу, що він і творчістю своєю і всім своїм життям немов перегукується з нами. Він наш брат у страж-

Rozhkova I. Ancient Greek motives in Shevchenko's works and their interpretation by Modern Greek Linguistic

Summary. The article is devoted to the description of the depiction of Greek, in particular ancient motifs, traditional symbols of Ancient Greece in the works of Taras Shevchenko and their interpretation from the point of view of Modern Greek linguists of Ukraine and Greece. The general tendencies of manifestation of ancient motives in the Ukrainian literature are considered, considering close fruitful historical connections during centuries of culture of the Ukrainian people with the Greek culture. It was found out that the principle of "kalokagathia" – the Greek ideal, a harmonious combination of physical and moral qualities – entered the Ukrainian mentality quite organically and naturally from antiquity. The work of the national poet of Ukraine T. Shevchenko is a vivid example of manifestations of ancient traditions, classical symbols and ideals of philosophy, mythology and literature of ancient Greece. T. Shevchenko's works are filled with the poetics of ancient myths, biblical symbolism, apocalyptic visions, various associations associated with the mythology and symbolism of the ancient world. The article notes that the question of ancient influences on the work of Taras

Shevchenko has been repeatedly raised in the studies of modern and earlier literary critics. The article presents an analysis of the essential connections of T. Shevchenko's works with the traditions of antiquity, the peculiarities of the transformation of ancient images and stylistic manifestations of the ancient topos in his poetry.

The article is an attempt to systematize the existing research of Modern Greek linguists of Ukraine and Greece on the subject of T. Shevchenko's work and their interpretation in Modern Greek. Writers and poets of modern Greece – descendants of the famous Homer – praise the work of the poet Taras Shevchenko, as evidenced by their numerous attempts to study the work of Ukrainian genius, as well as a number of translations into Modern Greek with the participation and assistance of Ukrainian Modern Greek Linguists.

Particular emphasis is placed on the assertion that Greek literature, history, mythology for T. Shevchenko, was a means of replenishing the vocabulary of the native language and a life-giving source of enrichment of the figurative palette of artistic creativity.

Key words: ancient topos, national literature, literary source, antiquity, Ancient Greece, Modern Greek Linguistic.